

Risâle-i Mevlâna Lütfi'de Geçen Belâgat Terimleri¹

Rıza Filizok

belagat: Belâgat, kelâmın -kelam olarak- çeşitlerini (hey'et) ve bu çeşitlerden doğan ilâve anlamları, yahut kelâm türlerini ve bu türlerden doğan ilâve anlamları, yahut kelâmın unsurlarını ve bu unsurlardan doğan ilâve anlamları inceler. Meselâ Mehmet isimli birisine beklenmedik bir yerden miras düştüğünü ve bir arkadaşının ona bu haberi getireceğini düşünelim. Mirastan henüz haberi olmayan Mehmet'e arkadaşı "Sana büyük bir miras düştü." diyecektir. Mehmet tereddütte kalırsa, arkadaşı bu defa "Sana **gerçekten** büyük bir miras düştü." diyecektir. Mehmet "Hayır bana miras bırakacak kimse yok." diyerek bunu inkar ederse arkadaşı bu defa "**Vallahi** sana **gerçekten** büyük bir miras düştü." diyecektir. Sözün bu şekilde muhatabın durumuna göre söylenmesi belagattir. Günümüzde bu meseleyi pragmatik bilimi incelemektedir.

beyân-ı tahrîr: yazılı ifade

beyân: "kelâmın hey'eti, makamâta arız olan ahvâle hangi keyfiyetle delâlet "ettiğini açıklar.

Beyân: Teşbih, mecaz ve kinaye konularını ele alır.

delâlet-i bi'l-kinâye: Hitap ettiğimiz bir kişi, vereceğimiz haber yahut bilgi karşısında dört halden birinde bulunur: o, bu haberi ya bilir, ya bimez, ya o haber konusunda tereddüdüdür ya da o haberi inkâr halindedir. Biz ona bir haberi verirken bazen içinde olduğu hale göre değil de bir sebebe bağlı olarak diğer üç halden birindeymiş gibi bir dil kullanırız. Muhatabın bu varsayılan haline uygun olarak verilen haberin delaletine "delâlet-i bi'l-kinâye" denir.

¹ Bu sözlük şu eser kaynak olarak alınarak hazırlanmıştır: Mustafa Aksoy, "Molla Lütfi'nin Risâle-i Mevlânâ Lütfi'si", Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1991.

delâlet: Bir şeyin kendi anlamı dışında bir anlama gelmesidir. Dumanı görünce duman, bize "duman" olduğunu anlatır. Bununla birlikte biz dumandan orada ateş olduğunu da anlarız. Bu ikinci anlama delâlettir. Kelimelerin bir anlama delalet etmeleri de bu şekilde olur. İkinci anlamları onların delâletleridir. Kelimenin mecazi anlamı ise onların üçüncü anlamı ve ikinci delâlatidir. Belagat, bu üçüncü delâleti inceler. Molla Lütfi'ye göre iki çeşit delâlet vardır: Lafzî delâlet, Gayr-ı lafzî delâlet. Dumanın ateşe delâleti tarzında olan delâletler, gayr-ı lafzî delâlettir, belâgati ilgilendirmez. Lafzî delâlet, bir söz işitildiğinde ondan anlaşılan manadır. İki türü vardır: 1)Delâlet-i lafziyye-i vaz'iyye: Keyfi olan delâlettir. Masa ismi masaya keyfi olarak verilmiştir. Masa isminin masaya delâleti basit bir uzlaşma sonucudur. Belagat bu delâlet türüyle ilgilenmez. Bir ("indis"olan) öksürük sesinin anlamı da belagatin ilgilendiği bir delâlet değildir. Duvarın arkasındaki bir insan konuşsa söylediklerini anladığımız gibi, orada birisinin olduğunu da anlarız. Bu cins delâlete "delâlet-i akliyye" denir.

emîr-i kelâm: Hikâye ve fıkraları belagatten yararlanmadığı halde güzel anlatan kişi. Eş.: zarîf, Suhan-âferîn, söz ehli. bak. Muhâzara.

faide-i haber: bak.: haber

Fasl: Bağlaçsız olarak iki sözü ard arda söylemektir. "Ödevlerini yap. Dışlerini fırçala."

geçişsiz haber amacı: bak.: haber

haber amacı: bak.: haber

haber: Kelâmın iki türünden birisidir. Haber amaçlı sözlere haber adı verilir. Birisine bilmediği bir şeyi bildirmek amacıyla söylenen söz haberdur. "Ahmet Bey, bakan olmuş." dediğimizde amacımız, Ahmet Bey'in bakan olduğunu bunu bilmeyen karşımızdaki kişiye bildirmektir. Bu temel amaca "haber amacı" "faide-i haber" adı verilir. Bazen konuşmada muhatabın bildiği bir haberi bildiririz. Burada amacımız, aynı şeyi bizim de bildiğimizi göstermektir. Bir haberi karşımızdaki kişi bildiği halde ona aynı şeyi söyler ve "Ahmet Bey, bakan olmuş." deriz. Böylece karşımızdakine bu haberi bildiğimizi bildirmiş oluruz. Buna "geçişsiz haber amacı" (lâzım-ı faide-i haber) denir. Muhatap bir haberi bilmiyorsa haber doğrudan kuvvetlendirmeye başvurmadan, (te'kid)siz verilmelidir. Muhatabın

kararsız olduğu düşünülüyorsa haber biraz kuvvetlendirilerek, te'kitli (intensitif) bildirilmelidir. "**Sahiden** Ahmet Bey bakan olmuş" denilmelidir. Eğer muhatap sözkonusu haberi biliyor ve bununla birlikte onu inkâr ediyorsa oldukça kuvvetlendirerek söylemelidir: "Vallahi, billahi Ahmet Bey bakan olmuş" denilmelidir. Bu üç dereceli anlatma kelamı "zahir hal muktezasınca" "ihrâcü'l kelâm alâ mukteziü'z zâhir" anlatmak demektir. Belig konuşmanın aslı, iç ve dış kontekse uygun düşün bu konuşma tarzıdır. Bir muhatap bir şeyi bildiği halde onun gereğini yapmıyorsa o, bilmeyen bir kişiymiş gibi kabul edilir ve haber ona tekrar verilir: "İnsanlar ölümlüdür." Bu durumda amaç, bilgi vermek değil, ikazdır. Muhatap bir haberi bildiği halde onu inkâr ediyorsa haber ona bilmeyene yahut şüphe edene verildiği gibi verilir. Bu şekilde dokuz ihtimal vardır. Bu ihtimallere göre sözün ayarlanmasına "kelamı zâhir muktezasının hilâfı üzerine söylemek" (ihrâcü'l kelâm lâ alâ mukteziü'z zâhir) denir. Hitap ettiğimiz bir kişi, vereceğimiz haber yahut bilgi karşısında dört halden birinde bulunur: o, bu haberi ya bilir, ya bimez, ya o haber konusunda tereddüdüdür ya da o haberi inkâr halindedir. Biz ona bir haberi verirken bazen içinde olduğu hale göre değil de bir sebebe bağlı olarak diğer üç halden birindeymiş gibi bir dil kullanırız. Muhatabın bu varsayılan haline uygun olarak verilen habere "delâlet-i bi'l-kinâye" denir. Haber, bazen inşa şeklinde verilir. Bazen haber, bir bağlaçla (meselâ "ve") inşa cümlesine bağlanarak iki cümle arasındaki ilişkiye dikkat çekilir.

hurûf-ı teşbîh: Benzetme edatı.

hüsn-i makta: Gazelde makta denilen son beyitten önce sözü güzel bir beyitle bitirmektir.

hüsn-i suret: Meani ilmi kelamın "hüs-i sûret"ini açıklar.

ihâm: Yakın ve uzak iki anlamı olan bir kelimeyi yakın anlamında kullanır gibi görünerek bir ipucu vererek uzak anlamını kasetmetir.

icaz: sözü durumu göz önünde bulundurarak kısaca söylemektir.

İlm-i bedi`: Söz, hale uygun söylenip, mecazlarla ifade edildikten sonra bir takım sanatlarla süslenir. Bu süslemeyi öğreten bilime bedi' denir. Söz iki yönden süslenir: 1) Anlam yönünden, 2) Lafz yönünden. Süsleme sanatları da buna bağlı olarak ikiye ayrılır.

İnşâ: Haber olmayan sözler inşadır. İnşa asıl olarak altı çeşittir: 1) Soru (istifham): " Ahmet geldi mi?" 2) Çağırma (nida) "Hey Ahmet!" 3) Olmayacak şey isteme (temennî) " Ah gençlik geri gelse" 4) Olacak şeyi isteme (terecci) "Ah piyango bana çıkrsa" 5)Emir "Kitabı ver". 6) Yasaklama "Kitabı verme.". İnşanın bu altı çeşidi kullanımda birbirlerinin yerini alabilirler. Belâğatin incelediği konulardan birisi de bu yer değişimleridir.

ipucu (karîne): İstiarede "kendisine benzetilen" söylenir, bundan "benzetilen" anlaşılır. İstiarede söylenen kelimededen söylenmeyen kelimeye bir ipucu, "karîne" vasıtasıyla ulaşırız. Ör.: Kışlanın önünde bir aslan gördüm." istiaresinde "kışla" kelimesi, "aslan"ın "asker" anlamında kullanıldığını gösteren bir "ipucu"dur.

istiâre-i mücerrede: "Benzetilen"e açıklayıcı bir unsur ilâve edilirse böyle istiârelere "istiâre-i mücerrede" denir. "Benzetilen"e ilave edilen bu unsura "tecrîd" denir. "Kışla önünde nişancı bir aslan gördüm." örneğinde "nişancı" sözü "tecrîd"dir ve "benzetilen"i açıklayan bir sözdür. Bazen istiarenin kendisine benzetilene de benzetilene de açıklayıcı unsur olabilir: Kışla önünde nişancı, pençeli bir aslan gördüm."

istiâre-i müreşşaha: Kendisine benzetilen açıklayıcı bir unsur alırsa bu istiarelere " istiâre-i müreşşaha" denir. Aldığı unsura "terşîh" denir. "Kışla önünde bir aslan gördüm." bir istiâre-i tahkikiyyedir (istiâre-i mutlaka). "Kışla önünde pençeli bir aslan gördüm." bir istiâre-i müreşşahadır. Aslan kelimesi açıklayıcı bir unsur olarak "pençeli" kelimesini almıştır.

istiare-i asliyye: "Kendisine benzetilen" kelimesi "benzetilen" kelimesinin yerini doğrudan doğruya, asaleten alıyorsa bu istiareye "asliye" adı verilir. Yani daha önceden yapılmış bir "istiare-i asliyye"ye uyarak yapılan istiarenin mukabilidir. Başka bir istiareye tabi olmadan yapılan istiaresidir. (İkinci durumda bir istiareden başka bir istiareye geçiş vardır.) Bir kahramanı aslana benzettiğimizde, aslan kelimesi doğrudan kahramanın yerini alır.

istiare-i tasrihiyye (istiâre-i musarraha) : Açık istiâre. Bu istiarelerde Kendisine benzetilen açıkça belirtilir. "Kışlanın önünde bir aslan gördüm." cümlesinde kendisine benzetilen "aslan" açıkça söylenmiştir. Bu bir istiare-i tasrihiyyedir.

istiare-i tebâ'iyye: Fiillerle ve fiil çekimiyle oluşan istiarelere denir. "Ahmet, Mehmet'i dövdü." anlamında "Ahmet, Mehmet'i öldürdü." dediğimizde istiareyi fiil yüklenir ve fiilin "öldürdü, öldürmüş, öldürür, öldürecek" gibi çekimleri aynı şekilde birer istiare olur. Bu şekilde çekilebilen, müştakları olan yani bir seçme ekseninde yer alan istiarelere "istiare-i tebâ'iyye" denir. Örnekte kuvvetli dövme öldürmeye teşbih edilmiştir. Öldürme vurma anlamı kazanarak istiare yaratılmıştır. Bu istiare fiile yansıtılıp çeşitli zamanlarda çekilebilir hale getirilmiştir. istiare-i tebâ'iyye, edatlar vasıtasıyla da yapılabilir.

istiâre-i tehekkümiyye: teşbîh-i temlîh" in benzetme edatının ve benzetileninin çıkarılmasıyla yapılan istiairedir, amacı alay etmedir: Ör.: "İşte aslan geldi."

istiâre-i temlihiyye : "teşbîh-i temlîh" in benzetme edatının ve benzetileninin çıkarılmasıyla yapılan istiairedir, amacı şakadır. Ör.: "İşte aslan geldi."

istiare: Mecaz, benzerlik ilişkisine dayanıyorsa istiare adını alır. İstiarede "kendisine benzetilen" söylenir, bundan "benzetilen" anlaşılır. İstiarede söylenen kelimededen söylenmeyen kelimeye bir ipucu, "karîne" vasıtasıyla ulaşırız. Ör.: Kışlanın önünde bir aslan gördüm." istiaresinde "kışla" kelimesi, "aslan"ın "asker" anlamında kullanıldığını gösteren bir "ipucu"dur. Altı çeşit istiare vardır: İstiare-i asliyye, istiare-i tebâ'iyye, istiare-i tasrîhiyye (istiare-i musarraha), istiare-i mekniyye (istiare bi'l kinaye), istiâre-i müreşşaha, istiâre-i mücerrede, istiare-i temlihiyye.

istiare–i mekniyye (istiâre bi'l kinâye): İstiare, kendisine benzetilen açıkça söylenmiyorsa bu adı alır. Ancak bu tip istiarelerde bir kinâye kelimesiyle kendisine benzetilen ima edilir: " Ölüm ona pençe attı." Ölüm burada bir yırtıcı hayvana benzetilmiş sonra yırtıcı hayvandan pençeye geçilmiştir. Bu istiarede "yırtıcı hayvan" istiare-i mekniyye (istiare bi'l kinaye)dir; pençe "istiare-i tahyiliyye" yani "karine-i istiare-bi'l kinâye" dir.

itnab: sözü uzatmak demektir.

kalb-i tâm: Baştan sona doğru okunuşuyla sondan başa doğru okunuşu aynı olan mısralara denir.

karîne: İstiarede "kendisine benzetilen" söylenir, bundan "benzetilen" anlaşılır. İstiarede söylenen kelimedenden söylenmeyen kelimeye bir ipucu, "karîne" vasıtasıyla ulaşırız. Ör.: Kışlanın önünde bir aslan gördüm." istiaresinde "kışla" kelimesi, "aslan"ın "asker" anlamında kullanıldığını gösteren bir "ipucu"dur, "karîne"dir.

kasr: bir sıfatın bir isme bir ismin bir sığata bağlanmasıyla bir hüküm cümlesi kurulmasıdır, amaç, anlamadaki belirsizliği ortadan kaldırmaktır.

kelâm-ı ihbârî: haber (bak.: haber, kelâm)

kelâm: kelâmın kategorileri şunlardır: "Mutlak-ı kelâm"ın Hey'eti": **1)** Kelâmın farklı bir görevde kullanılması: Söz bazen asıl görevi olan anlam aktarma amacı dışında kullanılır. Buna çağımızda dilin tören görevi denilmektedir. Meselâ bazen birisine sadece dargın olmadığımızı göstermek için birkaç kelime söyleriz. Burada amacımız bildirişim değildir. Aynı şekilde bazı durumlarda bizi dilsiz sanmamaları için birkaç kelime söyleriz. Bu durumlarda söz, farklı bir amaç için kullanılmış olur. **2)** Haber ve inşa: İnsan bir söz söyleyken amacı ya bir haber vermektir ya da başka bir şeydir. Amacı haber vermek olan sözlere haber, bunun dışındaki sözlere inşa denir. Haber vermekle muhatapı sevindirir, üzer, korkutur, sakinleştiririz. (Haber veren konuşmacı karşı tarafı bu haberleriyle etkiler, hitap eden kendi duygularını İnşa ile dile getirir. **3)** Hamliyye-Şartiyye: Tam bir hüküm bildiren kelama hamliye denir: "Padişahımız âdildir."cümlesinde olduğu gibi. Hüküm bir şarta bağlıysa böyle kelama şartiyye denir. **4)** Fasl-vasl: Vasl, "ve" bağlacıyla iki sözü birbirine bağlamaktır: "Padişah falan kişiye bir sancak verdi vebir kişiye akça bağışladı." Vasl edilen iki şey tamamen aynı ve tamamen farklı şeyler olmamalıdır. bu iki şey bazı noktalarda ortak bazı noktalarda farklı olmalıdır. Müştereklik bazen aklî olabilir: bu durumda eczada iştirak vardır (yani iki sözün semleri yani en küçük anlamlı birimlerinin bazıları ortak olur. Yukarıdaki örnekte "vermek ve bağışlamak sözleri arasında ortak bir kesişim kümesi vardır.). Müştereklik bazen "vehmî" olabilir: "Ak ve kara" sözleri arasında bulunan zıtlık bir münasebet olarak kavranmıştır. Buradaki müştereklik vehmîdir. Fasl, bağlaçsız olarak iki sözü ard arda söylemektir. "Ödevlerini yap. Dişlerini fırçala." **5)**İsmiyye-

Fi'liyye: Bazı sözler isim cümlesidir, bazı sözler fiil cümlesidir: Ahmet çalışkandır ve Ahmet geliyor" gibi. **6) Itnab-icaz:** Itnab, sözü uzatmak demektir. İcaz, sözü durumu göz önünde bulundurarak kısaca söylemektir. **7) Kasr:** bir sıfatın bir isme bir ismin bir sıfata bağlanmasıyla bir hüküm cümlesi kurulmasıdır, amac, anlamadaki belirsizliği ortadan kaldırmaktır. **Kelâmın Unsurları:** kelâmın iki temel unsuru vardır, bunlar özne "Müsnedünileyh" ve yüklemdir "müsned" (prédicat). Özne ve yüklem ifade edilmesi ve bunların hal ve şartlara uygun halde ifadesi meaninin temel konusunu oluşturur. (Bu konu, günümüz dilbiliminin ortaya koyduğu pragmatik gibi araştırma alanlarıyla aynıdır. Bu husus, Türk ve islâm belagatçilerinin Batı belâgatçilerinden bin yıl önce bu konuları bildiğini göstermektedir.)

kinâyet: Kinâye üç türdür. 1) Kinâyet-i 'ani'l mevsûf: Örn.: Gönül için "hasetler durağı". 2) Kinâyet-i 'ani's-safâ: Cömert için: "kulu çok". 3) Kinâyet-i 'ani'n nisbe: Ör.: "Cömertlik ve ihsan bir kubbedir ki bizim sultanımız üzerine kurulmuştur."

lâzım-ı faide-i haber: bak.: haber

lisân-ı takrîr: sözlü dil

lügaz: "Benzetme yönü kapalı olan istiareye muamma ve lügaz denir.

ma'rife: Belirli olan özneye (müsnedün ileyh) denir. "İsm-i 'alem"ler yani kişilere verilen özel isimler "ma'rife"dir.

me'âni: "İlm-i me'âni **makamâta arız olan ahvâli** ve ol ahvâle münâsib olan söyleyişleri" öğretir. belâgatin en önemli bölümü budur.

mecaz-ı aklî: Aklî delâlet türlerindedir. Bir hareketi öznenin dışında bir varlığa bağlamaktır. "Bey suçluyu astı" sözünde eylemi yapan bey değil, cellattır. Burada bir kelime asıl anlamından farklı bir anlama kaydırılmaz, asıl manasında kullanılır, ama akıl yoluyla, bu kelimenin bağlı olduğu kelimenin yerine başka bir kelime konur.

mecâz-ı lügavî: Mecaz-ı mürsel olan mecazlardır. Bir ipucu ile bir lafz, asıl manasından farklı bir manada kullanılır.

mecaz: Sözü asıl anlamının dışında bir anlamda kullanmaktır. Kelimenin mecaz anlamını bilmek, hakikî anlamını bilmeye dayanır. Bir kelimenin hakiki anlamı bilinmeden mecazî anlamı bilinemez. Mecaz iki kısımdır: 1) İstiare, 2) mürsel mecaz. Ayrıca iki türlü mecaz

vardır: 1)Mecâz-ı lügavî, 2) Mecaz-ı aklî.

mesel: Temsilî teşbih istiare yoluyla halk arasında yayıldığında buna mesel adı verilir: Örn.: Gel seninle pazarlık yapalım. Öyle ki ne şiş yansın ne kebab."

muamma: "Benzetme yönü kapalı olan istiareye muamma ve lügaz denir.

muhâzara: Güzel bir şekilde hikâyeye anlatma demektir. Hoş sohbet kişilerin, edebî fıkralar, hikâyeler anlatması. Muhâzara, konuşmacının kendi kabiliyetleriyle ulaştığı bir anlatma tarzıdır, belagat ise bundan farklıdır, eğitimle elde edilir.

muhâzır: Hikâyeye ve fıkraları belagatten yararlanmadığı halde güzel anlatan kişi. Eş.: zarîf, emîr-i kelâm. Suhan-âferîn.bak. Muhâzara.

muhtemilü'z zıddeyn: Bir cümlenin birbirine zıt olan iki anlama gelecek tarzda yorumlanabilmesidir. Bu anlamlardan birisinden medh, birisinden yergi çıkar. Ör.: tek gözü kör olan birisine "Allah iki gözünü aynı etsin" sözü gibi.

mukabele: Anlamları birbirine zıt olan kelimelerin bir arada kullanılmasıdır. Ör.: Başda hâk ü gözde âb ü dilde âteş elde bâd / sanki hâlimdür musavver kâkül-i müşgîn dost.

mutlak-ı kelâm:

muzâf: İsim tamlamasındaki ikinci isim, "tamlanan". Sıfat tamlamalarında buna "nitelenen" adı verilir. Ör. Kapının **kilidi**.

muzafün ileyh: İsim tamlamasındaki ve sıfat tamlamasındaki birinci isim, "tamlayan". Sıfat tamlamalarında buna "niteleyen" adı verilir. Ör. **Kapının** kilidi.

mûra'at-i nazîr: Birbirine uygun düşen kelimelerin bir cümlede kullanılmasıdır. Ör.: Husrevâ şîrîn lebün hasretleri Ferhâd -veş/ Kûh-ı gamda her gice gülgûn yaşım şebdîz ider.

mürsel mecaz: Mecaz anlam benzerlik ilişkisi dışında bir ilişkiden doğuyorsa mürsel mecaz adını alır. Pekçok mürsel mecaz ilişkisi vardır: Mecaz, külliyet-cüz'iyet ilişkisinden doğabilir, varılacak nesne adının varmamış nesneye verilmesinden doğabilir, önceki hal isminin sonraki hale verilmesinde oğabilir, sebebiyet-müsebbebiyet alâkasından, haliyet-mahalliyet alâkasından doğabilir...

müsned: yüklem

müsnedün ileyh: Özne. Öznenin tamamlayıcıları, sıfat, te'kid, atf-ı beyan, atf-ı bi'l-hurûf ve bedel'dir.

müşebbeh: Benzetilen. "Mehmet aslan gibidir." teşbihinde "Mehmet" benzetilendir.

müşebbehün-bih: Kendisine benzetilen. "Mehmet aslan gibidir." teşbihinde "aslan" kendisine benzetilendir.

sıfat-ı kâşife: Öznenin bir yönünü açıklayan sıfatlara denir: Ör. "Mantık bilen öğrenciler, matematik dersinde başarılı olur."

Söz ehli: Hikâye ve fıkraları belagatten yararlanmadığı halde güzel anlatan kişi. Eş.: zarîf, emîr-i kelâm. Suhan-âferîn. bak. Muhâzara.

suhan-âferîn: Hikâye ve fıkraları belagatten yararlanmadığı halde güzel anlatan kişi. Eş.: zarîf, emîr-i kelâm, söz ehli. bak. Muhâzara.

tariz: Kinayede sıfatın kimin sıfatı tamlayanın kimin tamlayanı oluşu belli olmazsa tariz adını alır: Ör.: " Müslüman odur ki müslümanlar onun şerrinden emin ola"

tarsi`: Cümlede birbirine mukabil olan iki kelimenin aynı vezinde ve son harflerinin aynı olmasıdır. Ör.: "Rüsûm ve nücûm" gibi.

tecnis: Bir kelimenin iki ayrı yerde farklı anlamlarda kullanılmasıdır. Cinaslı manilerde daima bu sanat vardır.

tecrîd: Aklî delâlet türlerindedir. Halk bir tür aklî delalet "tecrîd" adını vererek istiâre bölümlerinden birisi olarak saymıştır. Tecrîd, birşeyi bir şeye isnad ettiği halde yine ilk şeyi kasdetmektir. "Yanında bir aslan var." dediğimizde amaç "o aslandır" demektir. Ancak bu tecrîd, bir istiâre değildir; çünkü "benzetilen" ifade edilmiştir. Teşbîh edatı olmadığından teşbîh de değildir. Bununla birlikte bu tip tecrîdler, bir istiâre çeşidi sayılmıştır.

temsîlî teşbih: Çok unsurlu teşbihtir."Ve gâh olur ki bir manâ-yı mürekkebi bir manâ-yı mürekkebe teşbîh iderler ve ol teşbihe teşbîh-i temsîlî dirler." Örn.: Tereddüt içinde olan binisine " Senin halin bir ayağını yere basıp tekrar çekene benziyor." demek gibi.

teşbîh-i belîğ: Aklî delâlet türlerindedir. Halk aklî delâlet olarak "teşbîh-i belîğ", "tecrîd" ve "Mecâz-ı aklî" ayırımını yapmıştır. Diğer üç aklî delâleti bunlara eklemiştir. Teşbîh-i belîğ aslında teşbîh değildir. Halkın adlandırmasına göre bu adı almıştır. Bir kelimenin mübalağa amacıyla başka bir anlamda kullanılmasıdır. "Mehmet aslandır." gibi. Halk cümlelerin "Mehmet aslan gibidir." tarzında olan

anlamını göz önünde bulundurduğu için bunu bir teşbih türü olarak görmüştür. Benzetme edatının kaldırılmasıyla anlamda mübalâğa elde edilmiştir.

teşbîh-i garîb: Benzetme yönü çok kapalı olan teşbîh. Ör. "Yüzü kepek tahtası gibi."

teşbîh-i müptezel: Benzetme yönü çok açık olarak anlaşılan teşbih. Ör. "Ayşe'nin yüzü güneş gibidir."

teşbîh-i tehekkümî : Zıt olan iki şeyi şaka, küçümseme vb. sebebiyle birbirine benzetmektir. Korkak bir kişi için "O aslan gibidir.", cimri birisi için "O, Hatem gibidir." demek. Eşanlamlısı:"Teşbîh-i temlihî"

teşbîh-i Temlihî: Zıt olan iki şeyi şaka, küçümseme vb. sebebiyle birbirine benzetmektir. Korkak bir kişi için "O aslan gibidir.", cimri birisi için "O, Hatem gibidir." demek. Eşanlamlısı:"Teşbîh-i tehekkümî"

teşbîh: İki şeyin aralarında bir kesişim kümesi bulunmasından dolayı onların benzerliğine dikkati çekmektir. "Teşbih iki şeyi bir emrde müşterek etmektir. Hurûf-teşbihden biriyle şol şey ki teşbîh olunur müşebbehün-bih dirler, ve ol şey ki anı teşbîh iderler müşebbeh dirler, ve ol vech-i müştereke vech-i şebeh dirler.- Molla Lütfi".

vasl: "ve" bağlacıyla iki sözü birbirine bağlamaktır: "Padişah falan kişiye bir sancak verdi ve bir kişiye akça bağışladı." Vasl edilen iki şey tamamen aynı ve tamamen farklı şeyler olmamalıdır. bu iki şey bazı noktalarda ortak bazı noktalarda farklı olmalıdır. Müştereklik bazen aklî olabilir: bu durumda eczada iştirak vardır (yani iki sözün semleri yani en küçük anlamlı birimlerinin bazıları ortak olur. Yukarıdaki örnekte "vermek ve bağışlamak sözleri arasında ortak bir kesişim kümesi vardır.). Müştereklik bazen "vehmî" olabilir: "Ak ve kara" sözleri arasında bulunan zıtlık bir münasebet olarak kavranmıştır. Buradaki müştereklik vehmîdir.

vech-i şebeh: benzerlik yönü

Zarîf: Hikâye ve fıkraları belagatten yararlanmadığı halde güzel anlatan kişi. Eş.: emîr-i kelâm. Suhan-âferîn. söz ehli. bak. Muhâzara.

© <http://www.ege-edebiyat.org>

